

В Е С Ц І

**Беларускага дзяржаўнага
педагагічнага ўніверсітэта**

1

2003

Весці

БЕЛАРУСКАГА Дзяржаўнага Педагагічнага
Універсітэта імя Максіма Танка

№ 1 (35) 2003

Штоквартальны
навукова-метадычны часопіс
Выдаецца з чэрвеня 1994 г.

Змест

Галоўны рэдактар:
Л. Н. Ціханаў

Рэдакцыйная калегія:

Н. Г. Алоўнікава
Г. А. Баўтута
В. А. Бондар
(нам. галоўнага
рэдактара)
Ю. А. Быкадораў
(нам. галоўнага
рэдактара)
А. М. Вітчanka
К. У. Гаўрылавец
А. А. Гіруцкі
Т. А. Грыгор'ева
Я. Л. Каламінскі
Л. А. Кандыб'віч
Н. І. Копысаў
(адказны сакратар)
Г. А. Краўчэнка
І. А. Новіч
А. М. Радзюка
М. Т. Стэфаньшук
В. І. Фамін
І. І. Федарук
І. І. Цыркун
Л. Б. Шнэперман
У. А. Якавенка
М. С. Яўневіч

Адрас рэдакцыі:
220007, Мінск,
вул. Магілёўская, 37,
пакой 124,
тэл. 219-78-12

Педагогіка

- Бондар В. А., Рацько А. Ф. Некаторыя праблемы падрыхтоўкі
навукова-педагагічных кадраў вышэйшай вярткіфікацыі ў БДПУ
і шляхі іх вырашэння..... 3
- Таўгенъ І. А., Пятроў С. В. Вывучэнне адносін настаўнікаў сярэдніх
школ да выкарыстання тэхналогіі стабільнага навучання..... 10
- Скарабагатава І. У. Праблема падрыхтоўкі студэнтаў да авало-
дання канцэптуалізацыяй як кампанента мінэвацыйнай дзейнасці 14
- Андарала І. А. Завочная вышэйшая педагагічная адукацыя:
гісторыя развіцця праблем..... 18
- Цітавец Т. Я. Напэжковы тэкст і педагагічныя зносіны на замежнай
мове як сродак працэсіўнага росту будучых настаўнікаў..... 23
- Якаўлева Н. У. Этыка і псіхалагічныя асновы педагагічнай
ацэнкі..... 28
- Міхневіч А. А. Ідэнтыфікацыя асобы са сваёй нацыяй
як педагагічная праблема..... 36
- Пряданов С. Форміраванне здоровага образа жыцця у младага
школьніка..... 43
- Козель А. Р. Асаблівасці рэалізацыі пераемнасці пры навучанні
хіміі сучаснаму падрыхтоўчага аддзялення і студэнтаў
педагагічнай вышэйшай навучальнай установы..... 46

Псіхалогія

- Калашнікава І. М. Праблема самарэалізацыі дарослага чалавека:
значэнне і сутнасць феномена самарэалізацыі..... 52
- Бакуновіч М. Ф. Спецыфіка матываў вучэбнай дзейнасці
студэнтаў I курса..... 59
- Вержыбок Г. У. Тэарэтычныя канструкты псіхалогіі пошу..... 64
- Калашнікава І. М. Асаблівасці самарэалізацыі дарослага чалавека 73
- Радчыкава Н. П. Вымярэнне тыпічнасці семантычных катэгорый 79

Дэфекталогія

- Мамонька В. У. Карэкцыйная работа па фарміраванні
камунікатыўных уменняў у старэйшых дашкольнікаў з парушэннямі
інтэлекту ў працэсе спартыўна-гульнявой дзейнасці..... 84
- Гіруцкі І. А. Коррекционная работа по развитию словесных ассо-
циаций у детей с первичной интеллектуальной недостаточностью..... 89

Мовазнаўства

- Васілеўская А. С. Моўныя лейтматывы ў мастацкай прозе..... 94
- Литвинкова Е. В. Коннотативные морфемы как средство создания
экспрессивности поэтического текста..... 98
- Машканцева С. В. Прагматика как раздел семиотики..... 101
- Балыш Ю. А. Стилистическая характеристика языка низких
социальных слоев населения Франции..... 107
- Яскевич Н. В. Принципы подачи зооморфизмов в словарях..... 111

Літаратуразнаўства

- Зяц Н. В. Узаемадзеянне эпічнага і лірычнага ў паэме Васіля
Зуёнкі «Маўчанне травы»..... 117

ВЫМЯРЭННЕ ТЫПІЧНАСЦІ СЕМАНТЫЧНЫХ КАТЭГОРЫЙ

У другой палове XX ст. у кагнітыўнай псіхалогіі ўзмацнілася цікавасць да праблемы катэгарызацыі, менавіта да выяўлення асноўных прынцыпаў, правілаў і алгарытмаў, па якіх чалавек фарміруе паняцці і суадносіць іх з аб'ектамі рэальнага свету. Гэтая цікавасць узнікла дзякуючы шэрагу эксперыментальных знаходак, якія, як здавалася, супярэчылі існуючым тэорыям. Адною з такіх знаходак было вызначэнне таго, што людзі па-рознаму ацэньваюць тыпічнасць розных прадстаўнікоў (членаў) катэгорыі. Б. Берлін і П. Кі [5] знайшлі, што колеры, якія людзі лічаць найбольш тыпічнымі, — гэта факальныя колеры. Усе астатнія колеры разглядаюцца на падставе іх падабенства з факальнымі. Э. Рош [9] атрымала той жа эфект для прыродных семантычных катэгорыяў (напрыклад, *птушкі, сабакі, мэбля*), Дж. Лэйкоф [7] — для лінгвістычных катэгорыяў. Дадзеныя вынікі прывялі да

ўзнікнення ідэі аб тым, што найбольш тыпічныя прадстаўнікі катэгорыі адыгрываюць спецыяльную ролю ў працэсе катэгарызацыі. Былі вылучаны іх наступныя якасці.

- Градыент тыпічнасці — добры паказчык часу катэгарызацыі. Напрыклад, у задачы распазнавання аб'ектаў больш тыпічныя члены катэгорыі пазнаюцца хутчэй, чым менш тыпічныя [7, 9, 13—14].
- Тыпічныя прадстаўнікі звычайна называюцца першымі, калі падвыспытных просяць пералічыць членаў катэгорыі [8].
- Калі падвыспытным трэба намаляваць прадстаўніка катэгорыі, яны звычайна выбіраюць найбольш тыпічных [12].
- Дзеці спачатку вылучаюць найбольш тыпічных прадстаўнікоў [9].
- Тыпічныя прадстаўнікі служаць кагнітыўнымі рэфэрэнтнымі кропкамі [10]. Напрыклад, людзі маюць тэндэнцыю казаць хутчэй «Эліпе — гэта амаль круг», чым «Круг — гэта амаль эліпе». Круг з'яўляецца больш тыпічным прадстаўніком і таму служыць рэфэрэнтнай кропкай.
- Тыпічныя катэгорыі маюць найменшую колькасць якасцяў (характарыстык), агульных з іншымі членамі катэгорыі [11].

Менавіта таму тыпічнасць зарадчыцца важнай пераменнай арганізацыі семантычнай памяці, часта выкарыстоўваецца ў даследаваннях. Тым не менш заўважана, што эфект тыпічнасці залежыць ад культурных і моўных асаблівасцяў [1—2], таму немагчыма выкарыстоўваць нарматыўныя даныя, якія былі атрыманы ў некаторай краіне, для правядзення даследаванняў у іншай. Мэта артыкула — атрымаць даныя па тыпічнасці для беларускай выбаркі, якія можна выкарыстоўваць у якасці нарматыўных.

Падвыспытныя. У эксперыменце прынялі ўдзел 280 чалавек — 245 дзяўчын і 35 хлопцаў. 274 чалавек былі студэнтамі II і III курсаў дзёмнай, вячэрняй і завочнай форм навучання факультэтаў: педатэатральнага класаў; псіхалогіі; прыродазнаўства БДПУ; 6 чалавек — аспіранты і маладыя супрацоўнікі факультэта псіхалогіі БДПУ.

Матэрыялы і абсталяванне. Для кожнага падвыспытнага быў падрыхтаваны буклет, які складаўся з 4—6 старонак фармата А4. На першай старонцы буклета змешчана інструкцыя, ў якой падвыспытных прасілі ацаніць пералічаных прадстаўнікоў катэгорыі па сямібальнай шкале, дзе «7» значыць, што гэты прыклад з'яўляецца вельмі тыпічным прадстаўніком катэгорыі, а «1» — вельмі нетыпічным ці ўвогуле не з'яўляецца ім. Дадзеная інструкцыя паўтарала інструкцыю эксперыментаў І. Е. Высокава і Д. В. Люсіна [2], а таксама Э. Рош [9] з мэтай стварэння, па магчымасці, аднолькавых умоў тэсціравання.

Астатнія старонкі буклета змяшчалі назвы некаторых катэгорыі, надрукаваныя ўверсе лістка буйным кегелем, і спіс

прадстаўнікоў прыведзенай катэгорыі ў алфавітным парядку. Побач з кожным словам пакінута спецыяльнае месца для ацэнкі тыпічнасці, якую павінен быць даць падвыпытны.

У кожны буклет уваходзіла ад трох да пяці катэгорый для ацэнкі. Гэта рабілася для таго, каб паменшыць час, неабходны для правядзення эксперыменту, і перашкодзіць стомленасці падвыпытных уплываць на ацэнкі. Для кожнага падвыпытнага парадак праходжання катэгорый у буклеце быў выпадковым.

Працэдура. Удзельнічалі чатыры групы падвыпытных колькасцю па 70 чалавек у кожнай. Кожная група атрымала свой від буклета з вызначанымі катэгорыямі. Такім чынам, кожны прадстаўнік кожнай катэгорыі быў ацэнены 70 падвыпытнымі. Падрыхтаваныя матэрыялы распаўсюджваліся ў вялікіх групах удзельнікаў (да 25 чалавек) ці індывідуальна. Падвыпытныя знаёміліся з інструкцыяй. Пасля ўдакладнення дэталей удзельнікі пачыналі ацэньваць тыпічнасць. Час на выкананне задання не абмяжоўваўся. Эксперымент займаў не больш за 15 хвілін.

Вынікі і абмеркаванне. Для кожнага прадстаўніка кожнай катэгорыі падлічваліся паказчыкі тыпічнасці шляхам усераднення ацэнак усіх падвыпытных. Надзейнасць вымярэння правяралася шляхам падліку каэфіцыента карэляцыі Пірсана паміж сярэднімі ацэнкамі дзвюх выпадковых полаў выбаркі (табл.). Унутраная ўзгодненасць атрыманых даных аказалася высокай і параўнальнай з вынікамі іншых аналагічных даследаванняў — расійскіх [2], амерыканскіх [4] і англійскіх [6]. Толькі для катэгорый «прафесія» і «хвароба» паказчыкі надзейнасці былі менш чым 0,9. Потым падлічваліся паказчыкі ўзгодненасці з прадуктыўнай частотнасцю (пераменная, якая вызначаецца шляхам падліку прыкладаў некаторага катэгорыі за абмежаваны час [3]). Гэтыя паказчыкі былі намнога меншымі за ўнутраную ўзгодненасць (табл.). Падлічваліся і паказчыкі рангавай карэляцыі Спірсана, якія таксама менавіта гэты каэфіцыент карэляцыі дазваляе параўнаць парадак паслядоўнасці прыкладаў катэгорый без уліку абсалютных значэнняў. Хаця гэтыя каэфіцыенты аказаліся ў сярэднім вышэй (найменшы роўны 0,44, а найвялікшы — 0,86), яны не дасягнулі ўзроўню ўнутранай узгодненасці даных.

Выкладзенае пацвярджае, што ў даследаваннях, дзе выкарыстоўваецца тыпічнасць розных членаў катэгорыі, варта абпірацца на прамое вымярэнне тыпічнасці, а не на звязаныя з тыпічнасцю іншыя пераменныя.

Вывады

Даныя па тыпічнасці з вялікай унутранай узгодненасцю можна выкарыстоўваць у якасці нарматыўных пры даследаванні семантычнай памяці. Нарматыўнасць не азначае шырокай

Табліца

Паказчыкі ўнутранай узгодненасці і ўзгодненасці
з прадуктыўнай частотнасцю 17 семантычных катэгорый

	Унутраная ўзгодненасць	Узгодненасць з частотнасцю	
		Каэфіцыент карэля- цыі Пірсона	Каэфіцыент карэ- ляцыі Спірмана
Хвароба	0,83	0,64	0,55
Дрэва	0,94	0,76	0,86
Ежа	0,90	0,53	0,58
Мэбля	0,93	0,63	0,65
Музычны інструмент	0,98	0,65	0,67
Насякомае	0,93	0,55	0,73
Навука	0,93	0,50	0,75
Гародніна	0,97	0,77	0,85
Вопратка	0,98	0,41	0,46
Зброя	0,95	0,49	0,64
Посуд	0,92	0,53	0,75
Прафесія	0,89	0,49	0,44
Птушка	0,91	0,56	0,69
Рыба	0,97	0,44	0,66
Транспарт	0,91	0,50	0,68
Садавіна	0,97	0,73	0,86
Кветка	0,96	0,67	0,85

рэпрэзентатыўнасці атрыманых даных, аднак дае магчымасць выкарыстоўваць іх на падобных выбарках падвыпытных. Узгодненасць з прадуктыўнай частотнасцю аказалася высокай, але не заўсёды дасягала зорыятага парога надзейнасці, што знаходзіцца ў згодзе з вынікамі аналагічных даследаванняў і сведчыць аб тым, што гэтыя пераменныя не ўзаемазамяняльныя.

ЛІТАРАТУРА

1. Высоков И. Е., Люсин Д. В. Внутренняя структура естественных категорий: продуктивная частотность // Психологический журнал. 1997. Т. 18. № 4. С. 69—77.
2. Высоков И. Е., Люсин Д. В. Внутренняя структура естественных категорий: типичность // Психологический журнал. 1998. Т. 19. № 6. С. 103—111.
3. Радчикова Н. П. Внутренняя и гендерная согласованность норм продуктивной частотности для Беларуси // Труды III Международной конференции «Женщина. Образование. Демократия». Мн., 2001.
4. Battig W. F., Montague W. E. Category norms for verbal items in 56 categories: A replication and extension of Connecticut Category Norms. J. Exp. Psychol. Monograph, 1969. Vol. 80. № 3. Pt. 2.
5. Berlin B., Kay P. Basic colour terms: Their universality and evolution. Berkeley, CA: Univ. of California Press, 1969.

6. Hampton J. A., Gardiner M. M. Measures of internal category structure: A correlational analyses of normative data. *British J. Psychol.* 1983. Vol. 74. P. 491—516.
7. Lakoff G. (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Mervis C. B., Catlin J., Rosch E. (1976) relationship among goodness-of-example, category norms, and word frequency. *Bulletin of the psychonomic society*, 7: 283—284.
9. Rosch E. H. (1973) Natural categories. *Cognitive Psychology*, 4: 322—350.
10. Rosch E. H. (1975) Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104: 192—235.
11. Rosch E. H., Mervis C. (1975) Family resemblance: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive psychology*, 7: 573—605
12. Rosch E. H., Simpson C, & Miller R. S. (1976) Structural bases of typicality effects. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 2: 491—502.
13. Smith E. E. (1978) Theories of semantic memory. In W.K. Estes (Ed.), *Handbook of learning and cognitive processes* (Vol. 6). Hillside, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
14. Smith E. E., Medin D. L. (1981) *Categories and concepts*. Harvard University Press.

SUMMARY

According to the aim of the paper typicality of various exemplars of 17 semantic categories (illness, food, tree, furniture, musical instrument, insect, science, vegetable, clothes, weapon, dish, profession, bird, fish, transport, fruit, flower) was measured. This fact gives us the possibility to use the material with the similar age groups (adults, students). This correspondence appeared to be less than internal correspondence (reliability) of the data. It means that in the research connected with the typicality of category members it is better to use the direct measurements of typicality than other similar variables.